

JUGOSLOVENSKI UČITELJI IZMEĐU IDEOLOŠKE I DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI*

Represija nad profesijom između dva svetska rata

APSTRAKT: U članku se, na osnovu arhivske građe, periodike i literature, istražuje kontrola državnih i prosvetnih vlasti nad životima prosvetnih radnika.

Francuski istoričar Pol Ven bio je blizu istine kada je zapisao da je tokom istorije bilo malo škola koje su svoje pitomce, gradivom i predmetima, pripremale za iskušenja realnog života. Za njega je istorija školstva, u suštini, samo istorija ideja odraslih o detinjstvu, a te ideje, po njegovom mišljenju, nemaju veze sa onim što je definisao kao „društvenu funkciju školovanja.”¹ Možda najveću potvrdu tih stavova pruža upotreba pedagoških radnika u ideološke svrhe. Danas se mnogo govori i piše o instrumentalizaciji prosvete u političke svrhe i o ideologizaciji udžbenika u vremenskom rasponu od 1945. do 2001. godine. Malo je poznato da postoji određen kontinuitet između iskustava Kraljevine Jugoslavije i perioda posle Drugog svetskog rata u sferi iskorišćavanja prosvete za ciljeve koji nisu bili toliko povezani sa obrazovnim profilom učenika koliko sa ideološkim stremljenjima elita na vlasti. Poželjno vaspitavanje mladih, a u vezi sa tim i težnja za političkim likom idealnog učitelja, stalna je karakteristika svih državnih sistema, ali se u složenim okolnostima postojanja totalitarnih režima pretvara iz pretežno obrazovnog u snažno politički intoniran državni servis. Zato se nad učiteljima često sprovodila represija.

* Članak je napisan kao deo istraživanja za temu Državna represija u Kraljevini SHS 1918–1929. u okviru projekta Instituta za savremenu istoriju *Istorija srpskih (jugoslovenskih) državnih institucija i znamenitih ličnosti u 20. veku*, a koji se finansira iz sredstava Ministarstva za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije (projekat br. 1194).

¹ Filip Arijes, Žorž Dibi (prir.), *Istorija privatnog života od Rimskog carstva do 1000. godine*, Beograd 2000, str. 25.

Uopšteno gledano, sprovođenje represije ima tri cilja: funkcionalni, da štiti pravni, politički i društveni poredak. Zatim korektivni, da „počinioce inkriminiranih dela privede pravdi” i sankcioniše povrede zakonskih normi. Treći cilj odnosi se na preventivno delovanje, u smislu odvracanja kako lica nad kojim se vrši represija tako i eventualnih budućih počinitelaca od nepoželjnih činova. Ti činovi ne moraju biti strogo aktivni. Oni se mogu odnositi i na „delikte mišljenja”, odnosno obuhvatati i ličnu sferu individua od kojih se tražila čak i misaona „pravovernost”. Represijom se ograničavao prostor za ispoljavanje društvenih uloga pojedinaca u učiteljskoj službi i tako stvarao latentni, ali stalno prisutni, sukob između neophodnosti održavanja egzistencijalnog položaja državnog činovnika, lojalnosti profesiji prosvjećivanja naroda i otvorenog ispoljavanja ličnih političkih uverenja. Politički profil prosvetnih radnika bio je pod kontrolom ministara prosvete i u toku postojanja parlamentarnog sistema 1918–1928. godine, ali je doba kraljeve lične vlasti podiglo pritisak na ovu društvenu grupu do nivoa idealističko – političkog imperativa.

Ukidanje parlamentarizma 6. januara 1929. godine, bilo je odgovor kralja Aleksandra Karađorđevića na unutrašnje i spoljašnje probleme Kraljevine SHS. Revizionizam susednih država, hrvatsko pitanje, kontinuirane zloupotrebe parlamentarnog režima, podrivanje spoljnog ugleda države i autaritaran karakter kralja Aleksandra doveli su do nametanja integralne jugoslovenske ideologije. Osnovna ideološka hipoteza počivala je na fikciji o etničkom jedinstvu nacije. Ideologija „troimenog naroda” Srba, Hrvata i Slovenaca od ratnog cilja Kraljevine Srbije postala je, krajem 1918. godine, politički program nove državne zajednice. Njene pristalice, pretežno Srbi, shvatali su je kao filozofiju oblikovanja nove nacije. Za antijugoslovenski opredeljene Slovence i Hrvate bila je isključivo propagandistička parola za jednokratnu upotrebu, a jugoslovenska država, u tim krugovima, prihvatana je samo kao privremeno rešenje do povoljnije situacije za ostvarivanje ciljeva nacionalne samostalnosti. Nepostojanje konsenzusa oko toga šta čini neku naciju: jezik, etnička pripadnost ili neka druga kategorija, zbog čega se i danas u svetu vode česte i burne rasprave, pa čak i ratni konflikti, stvorilo je pogodan teren za formiranje raznih stereotipa o naciji i nacionalnom identitetu kako kod pristalica tako i kod protivnika Kraljevine SHS. Ideja jugoslovenske kulturne zajednice prihvaćena je među srpskim, hrvatskim i slovenačkim učiteljima još na početku 20. veka. Zato i ne čudi što je staleško Udruženje jugoslovenskog učiteljstva, osnovano sredinom 1920. godine, u svojim prvim javnim nastupima tražilo stvaranje jedinstvenog prosvetnog zakonodavstva u državi. Zalagali su se za društvo u kome će formiranje „jedne duše narodne” biti njihov zadatak, a tako su vlastima dali signal za zloupotrebu učiteljskog staleža u političke svrhe devet godina kasnije.² Ishitreni entuzijizam

² Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, knj. II, Beograd 1997, str. 247 - 294.

prosvetnih radnika, proistekao iz političkog zanosa naizgled potpuno ostvarenim nacionalnim i državnim interesima, nije vodio računa o balastu istorijskog, političkog i ekonomskog nasleda prethodnih državnih tvorevina. Na prostoru tek ujedinjene države sudarala su se tri civilizacijska i verska modela, pravoslavni, islamski i katolički, noseći sa sobom različite međusobno dramatično suprotstavljene istorijske svesti, mnoštvo razdvojenih samostalnih kulturnih pojaseva, pluralizam mentaliteta i svakodnevnih kodova ponašanja uz neujednačenu i ograničenu toleranciju iskustva zajedničkog života i preuzimanja drugih civilizacijskih obrazaca.³

Od početka funkcionisanja jugoslovenske države postojali su otpori, u obrazovno nerazvijenim sredinama, prema državnoj politici obaveznog školovanja. Mimikrija nepoverljivog seljaštva, u odnosu prema državi i njenim institucijama, mogla se osetiti u nerealnoj svesti stanovništva da je svaki državni zahtev, ma koliko bio opravdan sa civilizacijskog stanovišta, vid represije i da ga treba ispuniti tek ako nema drugog izbora. Školske obaveze đачke populacije bile su tipičan primer. Izbegavanje obaveznog školovanja dece u negotinskom kraju početkom dvadesetih godina vršeno je čak i uz podršku stranački angažovanih učitelja koji su dopuštali da deca u selima uopšte ne pohađaju nastavu. Uslov za tu „uslugu” bilo je učlanjivanje oca porodice u Demokratsku stranku.⁴ Tako su i krajnje politizovani prosvetni kadrovi svesno doprinosili niskom obrazovnom profilu prosečnog stanovnika.

Da bi se takvi, po mišljenju integralaca, „negativni elementi” suzbili prosvetivanju se morao dati mnogo veći značaj nego do tada. Osnovno školstvo bilo je zaduženo za „zajedničko vaspitavanje” učenika iz svih društvenih slojeva. Po izlasku iz škole mladi ljudi morali su biti zagovornici ideje narodnog i državnog jedinstva, sa izraženom verskom tolerancijom, moralni ljudi skloni aktivizmu u zajednici koja se opisivala kao društvena, narodna i državna kategorija. Razvijati svest i osećaj za državu bio je primarni zadatak učitelja kao lojalnog državnog službenika. Nadzor nad učiteljima proizilazio je iz verovanja da način života prosvetnog radnika i njegov profesionalni rad mogu da se procene samo u kategorijama korisnog i štetnog. Naravno da je kategorija štetnog bila jedan od razloga zbog koga su nadzornici škola dobijali uputstvo da nastavnike savetuju i u pogledu ličnog života van školskih prostorija. Ovaj savetodavni upliv shvaćen je kao nužna dopuna pedagoško-didaktičkom radu nadzornika sa prosvetnim radnicima. Jedina obzirnost, koju je diktirao društveni moral, koja se dopuštala školskom nadzorniku u odnosu sa učiteljem bila je da

³ Isti, *Srbi i Jugoslavija, Prostor, društvo, politika*, Pogled s kraja veka, Beograd 1998, str. 61 - 62.

⁴ Arhiv Srbije i Crne Gore (ASCG), fond Ministarstva prosvete 66 pov.- 8 - 27. Izveštaj načelnika krajinskog okruga, upućen Ministarstvu unutrašnjih dela, od 16. marta 1921. godine.

se primedbe na lični život, kroz savete i opomene, izlažu pojedincu bez prisustva drugih osoba.⁵

Jedan od prvih koraka autoritarnog režima bio je intenziviranje rada prosvetnih institucija. Napisani su novi udžbenici i stvoreni odgovarajući planovi i programi. Samo za prvih šest meseci 1929. godine izjednačeno je prosvetno zakonodavstvo, otvoreno pedeset osam novih osnovnih škola dok su planovi predviđali da se taj broj do kraja godine duplira. U isto vreme, nameravali su da otvore i dve građanske škole i podignu devedeset školskih zgrada u celoj državi. Od 1929. do 1931. godine, podignuto je 229 osnovnih škola od 9.409 njihov ukupni broj popeo se na 9.638, a broj učenika od 1.300.326 na 1.407.111 što znači povećao se za 106.785 dece. Koliko je taj napor bio relativan svedoči i cifra po kojoj izdvajanja iz budžeta za prosvetu tih godina nisu dostigla ni 7% svih rashoda na godišnjem nivou. Nemar za prosvetne i kulturne tekovine otkriva i podatak po kome je samo 10% prosvetnog budžeta bilo namenjeno direktnom ulaganju u razvoj školstva, a 90% sredstava odlazilo je na dohotke činovnicima i prosvetnim radnicima. Državne vlasti, uprkos deklarativnih javnih istupanja političara, nisu pokazivale veći interes za širenje prosvete u nepismenim sredinama. Analfabetizam, kao masovna društvena pojava, nije se mogao suzbijati sredstvima koja su, tek na početku Drugog svetskog rata 1939–1940. godine, dostigla objektivno minornu cifru od jednog dinara po nepismenom stanovniku.⁶

Školske prilike u Kraljevini Jugoslaviji bile su odraz neravnomernog prosvetnog i civilizacijskog razvoja. Slika prosvete jugoslovenskog društva može se sagledati ako se ima u vidu da je, pred početak Drugog svetskog rata tokom 1939. godine, bilo 10.874 škola, sa 34.392 odeljenja. Osnovnu školu pohađalo je oko 1.722.173 đaka, a podučavalo ih je 49.384 nastavnika. Ove naizgled imponantne brojke samo donekle prikrivaju činjenicu da je Jugoslavija imala oko 44,61% nepismenih prema popisu iz 1931. godine. Ta brojka nije se mogla bitno smanjiti za sledećih osam godina. Koliko je prosvetni napor jugoslovenskih vlasti bio relativan vidi se i po procentu đaka osnovnih škola. Samo je 9,03% ukupne populacije 1939. pohađalo osnovnu nastavu, a još manji bio je broj srednjoškolaca koji su činili 1, 66% stanovništva. Postojala je izražena razlika u procentu osnovnog školovanja oba pola koja je 1938/39 godine iznosila 14,81% u korist muškaraca, a bio je to pokazatelj negativnog uticaja razvijene patrijarhalne kulture.⁷

⁵ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 – 1280 – 1525. Nacrtr Zakona o narodnim školama iz 1929. godine.

⁶ Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, Blagoje Isailović (prir.), *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929–1931*, (dalje: *Zapisnici...*), Beograd 2002, str. 86, 36; Ljubodrag Dimić, *Materijalna osnova školovanja u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd 2001, str. 34, 36.

⁷ Podaci prema: Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, knj. II, str. 181, 188, 190, 191, 192.

Ideološka slika prosvetnog radnika

U međuratnom periodu, pored slabosti organizacione i normative prirode, postojao je veliki raskorak između proklamovane slike idealnog prosvetnog radnika i egzistencijalno opterećenog, ideološki pritisnutog učitelja sa svim ljudskim manama.

Vreme vladavine jugoslovenskih integralaca, između 1929. i 1935. godine, stvorilo je javan i politički upotrebljiv idealistički portret učitelja kao savršenih ideologa i vaspitača mlađih generacija. Od prosvete se, u ideološkim i političkim vrhovima Kraljevine, očekivalo da će na sebe preuzeti zadatak stvaranja „jugoslovenskog čoveka” i da će biti ključni faktor u širenju poželjnih ideoloških stavova. Na šestoj sednici Ministarskog saveta Kraljevine SHS, održanoj 12. marta 1929. godine, dogovoreno je da osnovnim školama prioritet bude „nacionalno” vaspitavanje učenika, a njihovo opismenjavanje postalo je cilj drugog reda. Srednje škole trebalo je da dovrše proces ideološkog oblikovanja ljudi, a od učiteljskih škola tražilo se, imperativno, da stvaraju kadar koji neće „dolaziti u koliziju sa bitnim idejama o uređenju države”.⁸ Takva očekivanja bila su, dobrim delom, u suprotnosti sa osnovnim ciljem prosvete da osposobi učenike za samostalno i kritičko razmišljanje. Poslušnost, umesto znanja, postala je osnovna vrлина podanika Jugoslavije. Prosvetari nisu imali mogućnosti da se tome suprotstave, jer bili su u potpunosti egzistencijalno zavisni od države.⁹ Školski programi bili su u znaku jedinstva „troimenog” naroda, a glorifikacija dinastije Karadorđevića zauzimala je važno mesto u njima. Represivne mere ispoljavane su prema onim učiteljima i đacima za koje se sumnjalo da su bili pristalice levičarske ideologije.¹⁰ U uslovima apsolutne kontrole autoritarnog sistema, dirigovana periodika zahtevala je od prosvetnih radnika da postanu nosioci jugoslovenske ideje:¹¹ direktivni i šablonski članci imali su malo veze sa praktičnim prosvetnim aktivnostima. Već u osnovnoj školi tražilo se stvaranje jedinstvene jugoslovenske kulture, svesti i verske trpeljivosti kako bi se stvorila od omladine jedinstvena jugoslovenska nacija.¹² Bilo je hipertrofiranih kritičkih

⁸ *Zapisnici...*, str. 35 - 37.

⁹ Već početkom 1920. ukazivalo se na težak položaj intelektualaca, pa i prosvetnih radnika, u državi: „Umni radnici svakim danom dolaze sve više u podređeni odnos prema svojim poslodavcima (bilo da je to država, opština, privatna udruženja, preduzeća ili pojedinci), njihov položaj postaje sve teži i njihov opstanak dolazi sve više u pitanje, više nego i fizičkih radnika.” M. Đ. Popović, *Umno radništvo i njegov položaj u današnjoj državi i društvu, Izveštaj podnesen I Konferenciji umnih radnika 9. maja 1920. u Beogradu*, Beograd 1920, str. 3 - 4.

¹⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. I, Beograd 1988, str. 326.

¹¹ Naglašavalo se da: „U današnje doba naša narodna osnovna škola mora na prvom mestu da bude skroz nacionalna i državna, jer je ona najmoćniji i glavni činilac narodnog i državnog života, napretka i preporoda. Ona mora da je za celu zemlju jedinstvena, da kroz nju provejava jedinstvo nastavnog programa, rada i osećanja, u kome kulminira rad za jedinstvo jugoslovenske države i ljubav prema jugoslovenstvu.” Kam. Milošević, „Jugoslovenstvo i osnovna škola”, *Jugosloven*, br.1, novembar 1931, str. 10.

¹² *Isto*, str. 11.

opaski na rad prosvetnog sistema pre 6. januara 1929. godine. Iako je u većoj meri bilo politizovano, kritičko mišljenje o potrebi promene u sferi državne prosvetne politike imalo je realnu pozadinu. Čitavu deceniju nakon stvaranja jugoslovenske države postojale su velike razlike u kulturnim sredinama. Prosvetni sistemi Srba, Hrvata i Slovenaca bili su različiti.¹³ Oštrica kritike integralaca bila je usmerena prema očiglednim nedostacima diskontinuiteta prosvetne politike koji su se, sa manje ili više prava, pripisivali višestranačkom sistemu u periodu parlamentarizma.¹⁴ To nije značilo i manju ideologizaciju prosvete i njenih ciljeva. Za pojedine prosvetne radnike ideja jugoslovenstva bila je apsolutna i nepovrediva.¹⁵ Naglašavanje realnosti ideoloških sadržaja i njihova prisutnost u svim sferama života vodilo je ka hipokriziji državnih činovnika koji su odbijali da se javno izjasne o vidljivom raskoraku između ideala i stvarnosti.

Proglašavanjem jugoslovenske ideje za dogmu i verovanjem u mesijansku ulogu srednje škole, politička ideja jugoslovenstva se oblačila u religiozno ruho. Neprihvatanje bilo kakvih rasprava o jugoslovenstvu i nehotice označavalo je postojanje skrivene svesti o slabosti zvanične doktrine, odnosno, predstavljalo je indirektnu potvrdu pritajenog tinjanja nacionalnih antagonizama. Pošto je zadatak učitelja bio da potpomažu učvršćivanje narodnog jedinstva i državne celine, zahtevala se organizovana akcija prosvetnog kadra, koja bi bila pod nadzorom učiteljskog udruženja i države. Proklamovani cilj akcije bio je širenje znanja o svim krajevima zemlje i na taj način trebalo je jačati rodoljublje kod učenika.¹⁶ Ovi predlozi bili su u potpunom skladu sa državnim namerama.¹⁷ Visoki zahtevi države, prema učiteljskom kadru, nisu imali pokriće u materijal-

¹³ Istoričari prosvetne politike integralaca primećivali su da: „U nizu mera i akcija koje su činile kulturnu politiku režima na prvom mestu bilo je stvaranje stalnog državnog prosvetnog programa, izjednačavanje pravopisa i terminologije, unifikacija prosvetnog zakonodavstva, izrada jedinstvenih udžbenika za jedinstvenu školu.” Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, knj. I, Beograd 1996, str. 249.

¹⁴ „Došao je još i politički momenat da to stanje pogorša. Ljudima koji su se bavili dnevnim pitanjima nije ni padalo na pamet koliko je i škola naša trpela od strančarstva koje je bilo zatrovalo čitav naš javni život. Osećalo se to mnogo i kočilo je pravilno funkcionisanje njeno, ako ni u čemu drugom, a ono u pitanju organizacije njene i u pitanju nastavnog osoblja. Od čudi pojedinih ministara zavasio je, ponekad, opstanak čitavih prosvetnih zavoda, a da i ne govorimo već o čestim i bezrazložnim premeštajima koji su usleđivali posle kakve promene političkog kursa.” L. Ćurčić, „Srednja škola i jugoslovenska misao”, *Jugosloven*, br. 2, decembar 1931, str. 82.

¹⁵ Po rečima samouverenih vernika jugoslovenstva: „Kao svaka dogma, jugoslovenska ideja se ne da diskutovati; nije to ni potrebno, pošto se na delu pokazalo koliko je naša stvar ovako dobila bolji izgled u očima čitavog sveta.” *n.d.*, str. 84.

¹⁶ „Treba približiti sve krajeve, treba upoznati omladinu, treba omiliti svakome svaki kut naše države, treba ljubav proširiti do krajnjih njenih granica, treba ublažavati razlike koje je među nas postavila istoriska nužnost. Ono što nas razlikuje treba da je cenjeno od sviju tako, da nam te razlike ne čine smetnju da se jedan drugom bratski približimo.” Tih. N. Nikolić, „Učiteljstvo i jugoslovenstvo”, *Jugosloven*, br. 4, februar 1932, str. 206.

¹⁷ „U krugovima vlasti je shvaćeno da je svest o neophodnosti utemeljenja jugoslovenskog kulturnog identiteta nerazdvojno povezana sa razvijanjem svesti i osećanja pripadnosti istom jugo-

nom staranju Kraljevine za prosvjećivanje.¹⁸ Ovakav splet okolnosti ukazivao je na nesrazmeru između proklamovanih ideoloških ciljeva i u praksi ostvarene realnosti.

Postojalo je konstatno nepoverenje prema mađarskoj nacionalnoj manjini u vrhovima vlasti, što se odrazilo i na prosvetni položaj Mađara u Vojvodini.¹⁹ Iako se naglašavalo da je razvoj prosvetnih prilika u Vojvodini bio potpuno drugačiji od onog u Austrougarskoj, isticao se trend opadanja broja mađarskih osnovnih škola. Mađarska nacionalna manjina se, u više navrata, žalila Društvu naroda na prosvetnu politiku države.²⁰ Na te optužbe odgovaralo se da je jugoslovenska država potpuno nezainteresovana za nasilno menjanje etničke slike u Vojvodini i tvrdilo da se radi o procesu povratka mađarizovanih naroda u stare etničke zajednice.²¹ Tako su „lučonoše” jugoslovenske prosvete bile angažovane na poljima društvene, čisto političke i ideološke akcije pa su gotovo zanemarile osnovni zadatak opismenjivanja populacije i doprinele, slobodno se može reći, krahu prosvetne revolucije srpskog naroda.

Sudar sa stvarnošću

Nasuprot „savršenom” državnom službeniku i beskompromisnom ideologu u redovima desetina hiljada prosvetnih radnika postojali su ne samo politički protivnici sistema, nego i za vaspitavanje đaka moralno nepodobne osobe. Njihove „slabe tačke” i eventualni neprihvatljivi izgredi bili su pod nenametlji-

slovenskom društvu. Za utemeljenje jedne moderne ideje, kakva je bila jugoslovenska, neophodno je bilo potrebno da postoji istorijski identitet jugoslovenskog prostora.” Ljubodrag Dimić, „Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918-1941 (mogućnosti i ograničenja)”, zbornik radova *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, knj. I, Beograd 1994, str. 199.

¹⁸ „Prestavljajući nekoliko hiljaditih delova u budžetu Ministarstva prosvete, sume namenjene narodnom prosvjećivanju uskraćivale su svaku šansu promenama u načinu proizvodnje i načinu života.” Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*, knj. I, Beograd 1996, str. 131.

¹⁹ „Više momenata određivalo je odnos kulturne politike Kraljevine Jugoslavije prema mađarskoj nacionalnoj manjini. Činjenica da su u Austro-Ugarskoj monarhiji imali status povlašćene grupe, što je pružalo mogućnost da kroz školstvo vrše mađarizaciju ostalog stanovništva monarhije, nametala je kao imperativ kulturnoj politici Kraljevine da izvrši hitnu reviziju školskog zakonodavstva. Gorda na svoju kulturu i prošlost, mađarska nacionalna manjina teško je mogla, a i htela, da se prilagodi životu u novonastaloj Kraljevini SHS, a time i kulturnoj i prosvetnoj politici koju je ona sprovodila. Lažna nada da je stanje stvoreno mirovnim ugovorima privremeno, nemirenje sa postojećim stanjem, teško uklapanje u politički, ekonomski i kulturni život nove domovine, podsticali su nepoverenje, podozrenje, sumnju državne vlasti u lojalnost mađarske nacionalne manjine.” Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, knj. III, str. 57.

²⁰ O tome videti: *n.d.*, str. 77 - 78.

²¹ H, „Prosvetne prilike narodnih manjina u Vojvodini nekad i sad”, *Jugosloven*, br.3, januar 1932, str. 165.

vim, ali pažljivim nadzorom Ministarstva prosvete. Prvih godina postojanja nove države bilo je izraženo nepoverenje prosvetnih vlasti prema komunistima i pripadnicima nacionalnih manjina. Čak su i inače veoma nepopularni žandarmi u makedonskim selima bili u povlašćenom društvenom položaju u odnosu na učitelje. Makedonija je služila kao svojevrsna kažnjenička kolonija za učitelje sa komunističkim sklonostima. Politički prokaženi prosvetni radnici, bez obzira da li se radilo o komunistima, simpatizerima bivše austrougarske države ili raznim antijugoslavenskim nacionalistima, u najvećem broju slučajeva do sredine 1921. bili su premeštani u službu u one krajeve koji su se procenjivali kao nacionalno sigurni ili tamo gde je bilo manje uslova za njihovo povezivanje sa političkim istomišljenicima. Tako su mađarski učitelji, sa slabim znanjem „državnog jezika” i nacionalističkim sklonostima, premeštani u čisto srpske sredine. Nije se uopšte razmišljalo kakav kvalitet obrazovanja ta vrsta prosvetara može pružiti u uslovima postojanja jezičkih barijera i političkih predrasuda. Mađarski simpatizeri iz redova državnih službenika, a posebno učitelji, bili su u funkciji obaveštajaca vojne uprave Mađarske i kao takvi doprineli su da mađarska vojska dobija pouzdane podatke o broju jugoslavenskih trupa na mađarskoj granici. Učitelji mađarske nacionalnosti nisu proslavljali dane jugoslavenskog ujedinjenja u pravoslavnoj crkvi iako im je to bila službena dužnost, a ohrabivali su ljude koji su im bili bliski da izbegavaju služenje vojnog roka u jugoslavenskoj vojsci. I neki nemački učitelji slagali su se sa mađarskim kolegama u nastojanju da veliki delovi jugoslavenske države pripadnu njihovoj matičnoj zemlji. U Bačkoj Topoli Mađari su otišli toliko daleko da su pokrenuli lokalni časopis u kome su na mađarskom jeziku objavljivali naredbe školskog nadzornika. Time su se direktno suprotstavljali nastojanjima školskih vlasti da mađarski učitelji nauče državni jezik, a kršili su i zakon o Narodnim školama jer su prevodilački rad radili bez odobrenja ministra prosvete ili školskog nadzornika. Izjave pojedinih učitelja svedočile su o otvorenoj mržnji prema Srbiji i Srbima izjavljujući da je Vojvodina pripala Srbiji „na lopovski način” dodajući da bi sve Srbe „trebalo klati tupim nožem”. Bilo je i učiteljica koje su se novim vlastima činile politički sumnjivim. Hrvatski učitelji, habzburški lojalisti, često su radili za mađarsku stranu zbog čega su iz graničnih mesta premeštani u unutrašnjost države kako ne bi održavali kontakt sa neprijateljskim elementima.²² U takvoj situaciji zvučala je deplasirano primedba nekih radikala iz Crne Gore da je bilo nepotrebno da se polaganje zakletve učitelja Cetinskog okruga vrši pred policijom i na način da tekst zakletve nije bio podudaran sa tekstem u zakonu pa su samim tim učitelji položili navodno nezakonitu zakletvu. Neki hrvatski učitelji u Bosni skretali su pažnju prosvetnih vlasti na sebe ne školskim radom već političkim angažova-

²² ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 4 - 10. Promađarska delatnost, premeštaji, otpuštanja, kazne.

njem u korist HRSS i Stjepana Radića pa je tako celo stanovništvo sela sa hrvatskom većinom pridobio za republikansko državno uređenje.²³

Kako su učitelji bili tretirani kao državni službenici, nisu imali obezbeđenu stalnost zaposlenja. Postojala je mogućnost da u svakom trenutku budu otpušteni sa posla administrativnim putem, što se u praksi zloupotrebljavalo.²⁴ Ministarstvo prosvete Kraljevine SHS, na zahtev opštinskih zborova, vršilo je tokom 1920. godine premeštaje učitelja koji su bili pristalice komunista. Premeštanja su vršena pred kraj školske godine, što se negativno odražavalo na nastavu i kvalitet naučenog. To je svedočilo o razmerama više kampanjskog, nego kontinuiranog, otpora države komunistima i represiji sa izrazitim svojstvima variranja. Tehnologija obračuna sa potencijalno opasnim državnim protivnicima, kakvi su bili komunisti, zahtevala je podršku javnog mnjenja na lokalnim nivoima. Ministarstvo prosvete, sredinom 1920. godine, javno je saopštilo da postoji više od sto prijava i tužbi protiv učitelja sa komunističkim sklonostima, a u partijskoj štampi tvrdilo se da su tužbe podnete na inicijativu policijskih struktura.²⁵ Nova faza u pritiscima na komunistički opredeljene prosvetne radnike započela je posle proklamovanja Obznane o zaštiti države krajem 1920. godine. Tvrđilo se da su se neprijatelji nove države pridružili komunistima da bi izazvali i podržali nered. Da se to ne bi desilo vlada je odlučila da zabrani ne samo komunističku već i svaku drugu „rastrojnu propagandu“, da se zatvore komunističke organizacije i „zborišta“ i da se obustavi izdavanje svih štampanih stvari koje su hvalile nasilje, diktaturu ili revoluciju. Nizu zaštitnih mera pridružila se i odluka o proterivanju stranaca koji bi učestvovali u delovanju protiv države. Državni službenici, za koje bi se ustanovilo da promovišu boljševičke ideje, rizikovali su da ostanu bez posla, a studenti komunisti izlagali su se neprijatnosti da im država oduzme pomoć za školovanje. U kratkom tekstu Obznane često se pominju reči: rastrojstvo, ratovi i drugi izrazi koji svedoče o strahu političke elite od mogućih posledica revolucije. Uprkos tome što su u Obznani taksativno navedene razne kazne za komunističku propagandu ostaje činjenica da je ovaj akt obavezivao samo administrativnu struktu-

²³ Nepotpisano, Dnevnik, „Crna Gora“, list Narodne radikalne stranke za Crnu Goru i Boku, br. 68, od 13. septembra 1921. godine, str. 3; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov. - 11 - 31. Prijave protiv nesavesnog rada učitelja.

²⁴ „U tome pogledu, kao najdrastičniji primer zloupotrebe vlasti, može se navesti slučaj administrativnog otpuštanja uoči samog sticanja prava na penziju. Kao što smo već napomenuli, službenici koji nemaju stalnost mogu biti administrativnim putem otpušteni, ako još nisu stekli pravo na ličnu penziju, inače na taj način mogu biti samo penzionisani. Pravo na ličnu penziju, pak, stiće se sa deset godina efektivne državne službe.“ Mihailo Ilić, *Narodna škola i narodni učitelj*, Beograd 1938, str. 21.

²⁵ X, „Hajka protiv učitelja komunista“, *Radničke novine*, br. 118, 15. maj 1920, str. 1; Sergije Di mi tri jevi }, *Komunist i -ka part ija Jugoslavije u legalnom periodu wenog post ojava 1919-1921*, Beograd 2001, str. 240, 244.

ru vlasti, ali ne i njenu sudsku granu. Iako se tekst Obznane pretežno odnosio na komuniste njegove odredbe mogle su se primeniti i na nacionaliste baš zato što su se direktno zabranjivale sve „rastrojne” aktivnosti.²⁶

Neposredno po objavljivanju Obznane prosvetne vlasti dodelile su nižim organima dve vrste zadataka. Prvi se ticao evidencije učitelja komunista, a drugi prikupljanja izjava osumnjičenih osoba o njihovom držanju prema boljševizmu. Školski nadzornici u januaru i februaru 1921. godine bili su opterećeni poslom da podređene školske radnike kontrolišu u političkom smislu jer je bilo jasno da aktivnim zagovornicima revolucije više nema mesta u prosvetnom sistemu. Nadzorne vlasti sastavile su razne spiskove komunista učitelja čiji je broj varirao od samo 65 do gotovo 200 ljudi. Komunistička partija svojim članovima nije dostavila uputstva o ponašanju pa su osumnjičeni učitelji ostali prepušteni sami sebi u suočavanju sa pitanjima koja su mogla ukazivati na njihovo podržavanje ideja koje su postale politički nepodobne. Prilikom saslušavanja pitanja su bila jednoobrazna, usredsređena na odgovore da li su pristalice komunističkih ideja, da li ostaju odani toj partiji i kakvo će držanje zauzimati posle pojave Obznane. Pod direktnim egzistencijalnim pritiskom rađale su se strategije suočavanja sa ovim pitanjima koje su imale različite oblike. Neki od učitelja priznavali su da su radili za komuniste na izborima za Ustavotvornu skupštinu, ali su odmah dodavali da su navodno uvideli da je ova stranka imala antidržavni karakter, a njihov podanički mentalitet dolazio je do izražaja u obećanju da će u budućnosti raditi samo za one stranke čije je opredeljenje bilo usmereno ka državnom jedinstvu. Nekima ovakvo držanje nije pomagalo da izbegnu otkaz. U drugoj grupi nalazile su se osobe spremne da sve negiraju od ranije pripadnosti partiji do spremnosti da agituju za komunizam, ali su izbegli da se izjasne o tome kakve će stavove zauzimati u budućnosti prema komunistima. Negiranje kao strategija povlačenja bilo je prisutno i kod onih koji su odlučno tvrdili da se odriču komunističkih ideja, ali tek posle razmene mišljenja sa školskim nadzornikom, usput napominjući da su oni porodični ljudi što je verovatno bio i presudan motiv. Povučenosť i neaktivnost članova partije u vremenu dok je ona bila legalna bio je bitan faktor u odluci da se neki komunisti ili njihovi simpatizeri zadrže u učiteljskoj službi. Strategija pružanja pasivnog otpora mogla se osetiti u odgovorima pojedinih učitelja da nisu u stanju da kažu kakvo će držanje imati prema komunistima u budućnosti kasnije naglašavajući da tokom službene dužnosti nisu „sprovedili” komunističke ideje. Neki od osumnjičenih verovali su da će izbeći odgovornost ako kažu da su komunistima pripadali samo do Drugog Vukovarskog kongresa i da formalni komunisti nikada nisu ni bili. Bilo je i hrabrih koji su školskom nadzorniku poručivali da ovakva pitanja koče njihov

²⁶ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984, Zbirka dokumenata*, Beograd 1985, str. 142 - 143.

učiteljski posao i otvoreno su se izjašnjavali kao pristalice komunističkih ideja, a samo retki usudivali su se da izjave da će u budućnosti zauzeti onaj stav koji budu ocenjivali za shodno.²⁷

Kao država nacionalnog pomirenja, Kraljevina SHS primila je u službu i kadrove koji nisu bili na liniji jugoslovenske ideologije ni pre ni tokom Prvog svetskog rata. Tako su decu u odanosti jugoslovenskoj ideji vaspitavali ljudi čiji je život prošao u neprijateljskim delatnostima protiv države i naroda i druge vere. Dešavalo se da su mnogi od njih prosvetnu delatnost nastavljali da obavljaju u kontinuitetu od okupacije Nove Varoši do vremena podobnosti integralnog jugoslovenstva. Ministarstvu prosvete stizale su anonimne prijave o radu čoveka koji je Srbe svojim svedočenjem izvodio pred sud okupatorske vojske i skidao zvona sa crkvenih tornjeva, a posle stvaranja jugoslovenske države uvukao se u Demokratsku stranku i obavljao posao veroučitelja lokalne islamske verske zajednice. Da je njegov moralni kredibilitet dolazio u pitanje svedoči napomena anonimne prijave da je dva puta bio isteran iz prosvetne struke.²⁸ Verbalni delikt učitelja bio je raširen u hrvatskim krajevima. U Crnoj Gori pojedini prosvetni radnici držali su čitav arsenal oružja verovatno za potrebe pobune crnogorskih separatista pa kao svojevrstan kuriozitet zvuči opravdanje učitelja pred žandarmerijskom patrolom kada je umesto legitimacije za oružje pružio na uvid sliku Nikole Pašića jer je navodno bio član Radikalne stranke. Protivljenje jugoslovenskoj državi učitelji su iskazivali i jatakujući poznatim razbojnicima u brdskim krajevima što je izazivalo nevericu i zaprepašćenje kod lokalnih državnih službenika. Nisu samo učitelji i učiteljice dospevali pod nadzor zbog nepouzdanog političkog vladanja. To se dešavalo i školskim nadzornicima čija je jedina krivica to što su bili u kumovskim vezama sa političarima poput Svetozara Pribićevića, koji su se suprotstavljali režimu integralnog jugoslovenstva.²⁹

Disciplinska odgovornost učitelja, na celom području Kraljevine SHS, zakonski je definitivno regulisana tek 1927. godine Uredbom o učiteljskim disciplinskim sudovima. Do tada, sve represivne odredbe o optuživanju, isledivanju i kaznama bile su samo članovi i paragrafi u okviru prosvetnih i činovničkih zakona u parcelizovanom pravnom sistemu. Procesi pred disciplinskim sudovi-

²⁷ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 8 – 26. Komunistička aktivnost prosvetnih radnika. Razni izveštaji školskih nadzornika.

²⁸ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 11 – 31. Anonimna dostava, od 12. jula 1930. godine.

²⁹ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 11 – 31. Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Nikšiću, od 21. maja 1923. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 11 – 31. Izveštaj o jataku Vejasa Đukića, od 10. oktobra 1930. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 11 – 31. Izveštaj školskog odbora osnovne škole Ljevorečke opštine, o jatakovanju učitelja, od 27. novembra 1930. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 11 – 31. Izveštaj o vladanju školskih nadzornika, od 8. februara 1933. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 11 – 31. Predlog premeštaja učitelja zbog jatakovanja, od 9. februara 1935. godine.

ma mogli su trajati najviše četiri meseca od dana prijema tužbe. Postojali su oblasni disciplinski sudovi i u drugom stepenu Vrhovni učiteljski disciplinski sud. Oblasne sudske instance imale su pravo da suspenduju optužene u kratkom roku od tri dana po prijemu optužbe, ali mu nisu mogli oduzeti celu platu niti druga novčana primanja. Za izvršene „disciplinske istupe”, kojim bi se narušio ugled profesije ili povredila službena dužnost, bile su predviđene kazna opomenom, zatim novčana kazna čiji je maksimum bio 10% od plate, pa i premeštaj u drugu radnu sredinu sa ili bez priznavanja prava na selidbene troškove. Takvi premeštaji bili su i sredstvo kažnjavanja prosvetara koji su dve godine uzastopno ocenjivani slabom ocenom u radu tokom školske godine. Strožije kazne izricane su za „disciplinske prestupe” i podrazumevale su ukor, smanjivanje plate od 20% sa najdužim rokom trajanja od dvanaest meseci. Prisilno penzionisanje bez umanjivanja penzionih prihoda moglo se izreći kao vrsta kazne, a u težim slučajevima mesečna penzija učitelja mogla se smanjiti za 20% i mera nije smela trajati duže od deset godina. Najveća represivna mera bila je otpuštanje iz službe sa nijansama koje su varirale od zadržavanja ili gubitka stečenih prava u državnoj službi, a optuženi mogao je izgubiti i pravo na penziju ukoliko ga je stekao pre odlaska na disciplinski sud.³⁰ Među brojnim učiteljima koji su skrenuli pažnju na sebe ne političkim već profesionalnim propustima nalazili su se i neki koji su prekidali nastavu u školama samovoljno, navodno zbog nedostatka oгрева. Istragom je utvrđeno da je nedisciplinovan učitelj drva, predviđena za školu, trošio u privatne svrhe poklanjajući oğrev ženama koje su mu spremale hranu. Nije bio redak slučaj, po tvrdnjama nekih nadzornih odbora, da su se učitelji tokom radnog vremena šetali po poljima umesto da drže nastavu. Nekima je škola služila više kao mesto za političke zborove.³¹

Posebnu ulogu u postupku procene političke podobnosti i prosvetne sposobnosti učitelja imao je sreski školski nadzornik. U okviru staranja za unapređenje školstva, njegovo pravo bilo je da istražuje eventualne „krivice” nastavnika i predlaže kazne koje su spadale u delokrug odluke sreskog načelnika. Mandat za mešanje nadzornika u privatni život prosvetnih radnika bio je znatan, jer je kao poslovnu obavezu imao istragu i rešavanje „ličnih sporova” među nastavnicima. Kada je doba integralnog jugoslovenstva prošlo nastavljalo se sa praksom kontrolisanja privatnog života prosvetnih radnika sa tom razlikom što su pod kontrolu potpadali i školski nadzornici. Za vreme prve vlade Milana Stojadinovića Uredba o disciplinskoj odgovornosti podrazumevala je da povreda propisa službe prosvetnog radnika na poslu i van njega povlači za sobom krivičnu odgovornost, kaznu za neurednost ili kaznu za nedisciplinu. Najteži vid

³⁰ Više o tome u delu: Vojislav V. Rašić, *Uredba o učiteljskim disciplinskim sudovima u vezi sa disciplinskim postupkom*, Beograd 1927, str. 3 - 5, 14, 15, 19, 20 - 21.

³¹ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov. - 11 - 31. Prijave protiv nesavesnog rada učitelja.

prekršaja, koji za sobom nije povlačio krivičnu odgovornost, definisao se kao disciplinski prestup. Za procenu disciplinskog prestupa bilo je neophodno definisanje štete i opasnosti po službene interese ili ugled prosvetne struke. Veličina prestupa, njegovo ponavljanje, otežavajuće okolnosti i drugi momenti uticali su na status prosvetnog radnika i direktno se odražavali na njegov život i sudbinu njegove porodice. Kazne za običnu neurednost bile su pismeni ukor i novčana kazna ne veća od 300 dinara, a ukupan broj svih godišnjih kazni za pojedinca nije smeo da pređe iznos mesečne plate. Upravnik škole imao je pravo da izriče samo pismeni ukor dok su novčane kazne za neurednost izricali neposredni ili viši starešina u komandnom prosvetnom lancu. Kazna nije mogla da se izrekne pre saslušavanja optuženog, a novac od kazni išao je u korist penzionog fonda državnih činovnika. Rok zastarelosti neurednosti bio je godinu dana.³²

Za disciplinski kažnjiva dela smatralo se nemarno, pristrasno i nesavesno vršenje prosvetnog poziva. Ucenjivanje ili iznuđivanje nagrade i mita takođe je bio težak prekršaj. Učitelj nije smeo da nemarno i neuredno dolazi na posao, a smatralo se kažnjivim ako je to radio i posle izricanja blažih kazni za neuredno ponašanje. Nedopuštena kritika starešine i pretpostavljenih bila je težak greh. Nije se tolerisalo lakomisleno zaduživanje, izazivanje svađe sa drugim nastavnicima. Nemoral u privatnom životu bio je još jedan od razloga da se učitelji disciplinski kažnjavaju. U nemoralne činove spadali su alkoholizam, kocka i skitnja. Kritika postupaka vlade, vlasti i poretka kao i zaštita onih koji su vršili takvu vrstu kritike povlačila je disciplinsku odgovornost.³³

Bilo je prosvetnih radnika sklonih seksualnoj zloupotrebi dece, uprkos strogim normama kojim se predviđala kazna do deset godina robije za to krivično delo.³⁴ Optuživanje nastavnika i učitelja da nisu korektni prema đacima i da su deca izložena verbalnom i fizičkom seksualnom uznemiravanju vaspitača bila je česta pojava. Tako je učitelj iz sela Strašimirce u Makedoniji silovao jednu od svojih učenica, a njegov slučaj, zbog političkih implikacija, koje su dovodile u sumnju nastavnički poziv kao profesije, kojoj su posvećeni idealni ljudi, došao je do samog predsednika Ministarskog saveta države i ministra unutrašnjih poslova. Zbog toga je otpušten iz učiteljske službe i krivično je odgovarao pred sudom. Mnoge optužbe bile su lažne i način da se deca i roditelji osvete učiteljima zbog strogog ocenjivanja. Primer takve prakse osetio je učitelj sela Pepelište u Tikveškom srezu. Njega su roditelji ženske muslimanske dece

³² ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 - 1280 - 1525. Nacrt Zakona o narodnim školama iz 1929. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 - 1280 - 1525. Nacrt Uredbe o disciplinskoj odgovornosti školskih nadzornika i nastavnika, od 16. jula 1936. godine.

³³ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 - 1280 - 1525. Nacrt Uredbe o disciplinskoj odgovornosti školskih nadzornika i nastavnika, od 16. jula 1936. godine.

³⁴ *Krivi-ni zakonik za Krajevnu Srbu, Hrvat a i Slovenaca*, Beograd 1929, str. 77.

optužili za seksualno uznemiravanje učenica. Prosvetni inspektor iz Skoplja otišao je u mesto da proveri iznete optužbe i došao je do zaključka da je u pitanju bio otpor seljaka koji nisu želeli u selu državnu, već versku školu tako da su odbijali da decu šalju ovom učitelju i činili su mu znatne prepreke u njegovom pokušaju da ih opismeni. Savet školskog nadzornika prosvetnim vlastima u Beogradu bio je da se učitelj premesti u drugo mesto da ne bi gubio vreme sa desetak preostalih đaka koji nisu imali ni sklonosti da redovno pohađaju nastavu. Na meti nezadovoljnih đaka našao se i jedan arhimandrit Srpske pravoslavne crkve pa su ga i muška i ženska deca navodno optuživala za silovanje. Direktor gimnazije u Ohridu pozabavio se optužbama i došao do zaključka da optužbe nisu istinite, a koliko su glasine uzele maha svedoči i čaršijska priča da je crkveno lice otišlo toliko daleko da je istovremeno silovalo dve učenice starijih razreda srednje škole. Ministarstvo prosvete se umešalo u slučaj zato što je okrivljeni arhimandrit predavao veronauku. Na kraju, ispostavilo se da ništa od optužbi nije bilo istinito, a ostalo je otvoreno pitanje morala i namera onih koji su tu priču širili. Slične prijave, ovoga puta dokazane, podnošene su i protiv suplenta gimnazije u Prizrenu zbog afere sa učenicom, pa je direktor gimnazije predložio odeljenju za srednju nastavu Ministarstva prosvete da ga premesti po kazni u neku drugu školu.³⁵

Ispoljavanje homoseksualnih sklonosti učitelja, osim skandala, donosio je vinovniku i sukob sa zakonom, jer je predviđeno da se počinioci ovog dela kazne strogim zatvorom čak i onda kada nije moglo biti govora o težem krivičnom delu.³⁶ Deluje čudno što je Ministarstvo prosvete bilo obavешteno o ispoljavanju homoseksualnih sklonosti profesora koji su napustili službu i nisu više bili pod ingerencijom ministarstva. Iz policijske prijave videlo se da je optuženi bivši profesor bio higijenski zapušten i alkoholičar sklon seksualnom napastvovanju uniformisanih osoba na dužnosti. Učenik opšte zanatske škole iz Leskovca prijavio je učitelja matematike zbog pokušaja zavođenja i nagovaranja na seksualni odnos. Kada ih je upravnik škole međusobno suočio na saslušanju učitelj se fizički obračunao sa učenikom nanevši mu zbog prijave lake telesne

³⁵ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov. - 67 - 23. Pismo ministra prosvete, upućeno predsedniku Ministarskog saveta i ministru unutrašnjih dela Antonu Korošecu, od 7. novembra 1928. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 - 23. Nalog referenta odeljenja za osnovnu nastavu za vršenje istrage po prijavi roditelja iz sela Pepelište protiv učitelja Josifa Petrovića, upućen prosvetnom inspektor iz Skoplja, od 28. januara 1924. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 - 23. Izveštaj školskog nadzornika iz Kavadaraca o slučaju Petrović, od 7. februara 1924. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 - 25. Nalog kabineta ministra prosvete za istragu u slučaju arhimandrita Venijamina, upućen direktoru gimnazije u Ohridu, od 11. februara 1925. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov. - 67 - 25. Izveštaj direktora ohridske gimnazije, od 26. februara 1925. godine; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov. - 67 - 23. Izveštaj direktora prizrenske gimnazije, od 10. februara 1926. godine.

³⁶ *Krivični zakonik Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, str. 79.

povrede. Prosvetne vlasti odlučile su da ga prebace u zabačeno selo Zetske oblasti po kazni bez prava na putne i selidbene troškove.³⁷

Moralni nadzor sprovodio se i nad učiteljicama. Veliki župan Primorsko krajiške oblasti žalio se Ministarstvu prosvete da mnoge učiteljice žive „sablaznjivim” životom i da nisu u stanju da vaspitno deluju na đake. Iza termina sablaznjivosti krila se lična drama nastavnica prisiljenih da zbog prirode svog posla izbegavaju bračne veze sa ljudima koji nisu pripadali njihovoj profesiji. Bio je čest slučaj da su porodice prosvetnih radnika ostajale u jednom mestu dok su on ili ona obavljali svoje poslove i živeli u drugim krajevima zemlje. Zato nije ni čudo što su mnoge učiteljice, po ocenama preterano revnosnih državnih službenika i skandalizovane čaršije, živele u „konkubinatumima” i imale vanbračnu decu.³⁸ Učitelji su postajali nepodobni za posao i po drugim osnovama. Za zaostalu sredinu bilo je dovoljno da je učiteljica razvedena, da puši cigarete i da izgleda malo slobodnije u očima drugih pa da celo uzorno katoličko mesto Vinkovci proširi priču kako se odaje prostituciji. Ni njene kolege nisu bile bolje u očima građana koji su svakodnevno izmišljali priče o alkoholizmu njenih kolega, seksualnim avanturama školskog nadzornika sa učiteljicama, skandalima koje su pravile ljubomorne supruge i ko je gde trošio sopstveni novac.³⁹ Zbog pritiska javnosti jedan učitelj iz Lapca kod Bitolja premešten je u blizinu Bečēja po kazni. Njegov jedini greh bio je u tome što je pisao ljubavna pisma udatim ženama i upotrebljavao đake kao poštare.⁴⁰ Bilo je i dramatičnijih situacija kada je učenica četvrtog razreda gimnazije u Prištini rodila vanbračno dete a kao oca navela je profesora. Javno mnjenje prihvatilo je priču jer se od ranije širila glasina da je imao čak pet ljubavnica među učenicama, a u veliki greh pripisivalo mu se što je živio u vanbračnim odnosima sa učiteljicom iz osnovne škole. Razjareno građanstvo bilo je spremno i na linč profesora, a Ministarstvo prosvete radi „spasavanja mladeži” hitno je premestilo profesora i učiteljicu u međusobno udaljena mesta.⁴¹ Tako se nastavio pritisak na lični i intimni život prosvetnih radnika sa namerom da se od njih napravi uzor za neprosvećene slojeve društva.

³⁷ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 – 132. Prijava redarstvenog povereništva u Zemu-
nu protiv bivšeg učitelja iz Kumanova od 15. marta 1935. godine; ASCG, f. Ministarstva
prosvete 66 pov.- 67 – 132. Izveštaj pravnog referenta Ministarstva prosvete Kraljevine
Jugoslavije o ponašanju učitelja opšte zanatske škole, od 12. septembra 1929. godine.

³⁸ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 – 132. Predlog premeštaja učiteljica i učitelja po
potrebi službe, od 12. jula 1929. godine.

³⁹ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 – 132. Anonimne prijave prosvetnom inspektoratu iz
Vinkovaca od 1. avgusta 1929. godine.

⁴⁰ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 – 132. Izveštaj pravnog oteka Ministarstva
prosvete od 3. marta 1927. godine.

⁴¹ ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 – 132. Nedatirana peticija građana Ministarstvu
prosvete; ASCG, f. Ministarstva prosvete 66 pov.- 67 – 132. Izveštaj direktora Državne gi-
mnazije u Prištini, od 10. septembra 1926. godine.

Summary

Yugoslav School-Teachers between Ideological and Social Responsibility

Oppression of a Profession between the Two World Wars

Ministry of Education of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia promoted a cult of a perfect educator and put the pressure to bear upon teachers to behave according to the idealized social and political image of them. Educational and police authorities' controlled political opinions and private lives of teachers, punishing even those who had been victims of backward views of the community. Political and moral correctness had been and remained the crucial component of which it was expected that teachers would make an ideal type of an obedient Yugoslav citizen.